

NORRBRO GUSTAV ADOLFS TORG STRÖMPARTERREN

Belysningshistoria och ljusarkitektur

TRAFIKKONTORET

STRÖMPARTERREN, BILAGA 5

© Jan Garnert och Stockholm stad

Materialet är framtaget av Jan Garnert

Omslagsbild: Stockholm upplyst när Nordens
fyra statsöverhuvuden möts i oktober 1939,
foto Stockholms stadsmuseum

Grafisk form: Laila Reppen

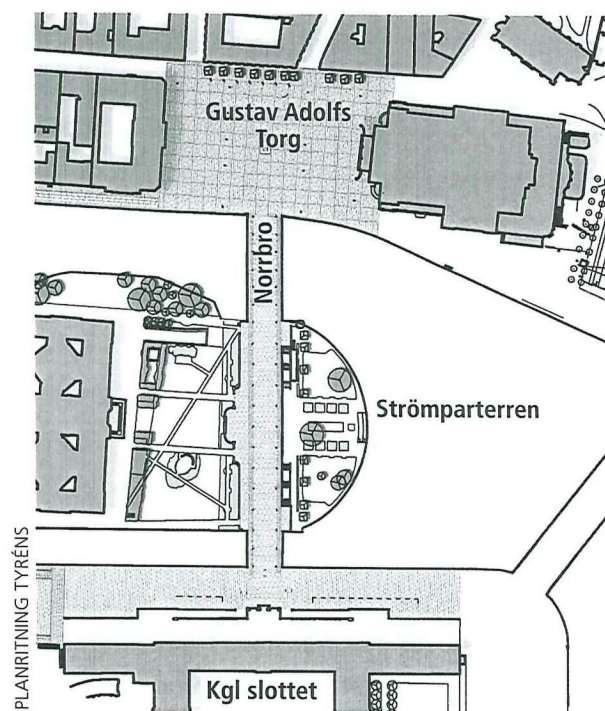
Utgiven av: Trafikkontoret, Stockholm stad

Ansvarig på Trafikkontoret:

Britt-Marie Salmén, tel 08-508 273 40

Tryck: Edita, Västerås 2006

Förord

Norrbro, Gustav Adolfs Torg och Strömparterren är Stockholms klassiska knutpunkt i skärningen mellan Mälaren–Saltsjön och landförbindelsen syd–nord. Områdets huvuddrag härstammar från Tessin d.y:s förslag till slottsomgivningarna år 1712.

Norrbro, Stockholms äldsta bro som invigdes år 1807, står inför en omfattande renovering i syfte att bevara den gamla stenvalvsbron, den enda i sitt slag i Sverige. Med högvärdig beläggning av granitsten, som ansluter till det nya Gustav Adolfs Torg, får hela området en karaktär som bättre rimmar med det unika läget.

Gustav Adolfs Torg byggdes om senast inför högertrafikomläggningen år 1967 till en renodlad trafikplats – i 1960-talets anda där trafiken tilläts dominera utan minsta hänsyn till omgivningen.

Torget skall nu rustas upp till ett vackrare och värdigare stadstorg. Målet är att skapa en plats för medborgare att vistas på och njuta av samt en välkomnande plats för officiella mottaganden. Kulturella aktiviteter på och kring torget kan utvecklas, till exempel genom de många närbelägna museerna och Operan.

Strömparterren behöver också förnyas, särskilt som området kommer att nyttjas som etableringsyta vid broombyggnaden.

En utveckling och bättre synliggörande av Strömparterrens kvaliteter är av godo, och välkomnas av både besökare och stadens invånare.

Med detta som bakgrund har Trafikkontoret anlitat docent Jan Garnert, etnolog och teknikhistoriker, för att utreda, analysera och beskriva historiska skeden och fakta angående belysningen på de omnämnda platserna.

I arbetet med stadens yttre miljö är kunskap om stadens tillblivelse på olika sätt viktigt. Nya förslag, som i och för sig kan vara väl så spektakulära, bör förena det nya med en känsla av kontinuitet. Detta är svårt att förmedla utan professionell kännedom om platsens utveckling. Denna utredning om belysningen är därför ett självklart led i förnyelsearbetet med Norrbro, Gustav Adolfs Torg och Strömparterren. En mer allmän historisk rapport om Gustav Adolfs Torg och för Norrbro har utförts av Klas Lundkvist, Stockholms stadsmuseum.

Trafikkontorets projektledare:

Åsa Larsson för Norrbro

Britt-Marie Salmén för Gustav Adolfs Torg

Bodil Hammarberg för Strömparterren.

Stockholm i augusti 2006

INNEHÅLL

Introduktion	3
Norrbro	5
Elektrisk belysning	10
1928-års gatubelysning	14
Illuminationer	18
Gustav Adolfs Torg	22
Illuminationer och fasadbelysning	35
Strömparterren	39
Illuminationer	42
Noter	43

Bild 1. En teknisk modernitet från 1853 – gaslyktorna vid Norrbro, Gustav Adolfs Torg och Strömparterren. Foto omkring 1868.

Introduktion

Norrbro, Gustav Adolfs Torg och Strömparterren har under de senaste 150 åren varit platsen för en rad belysningstekniska innovationer som inneburit tekniskt sett ljusare förutsättningar för liv och verksamheter. De viktigaste av dessa händelser redovisas i denna rapport. Betoningen är lagd dels på konkretion vad gäller stolpar, armaturer och ljuskällor, dels på hur belysningens utförande vid olika tidpunkter har bidragit till att skapa olika kvaliteter i gaturummet.

Fokus i utredningen ligger på åren från 1800-talets mitt fram till idag, det vill säga på de moderna tekniska nätverkens tid, då först gasljuset och därefter elektrisk belysning förändrade Norrbro, Gustav Adolfs Torg och Strömparterren.

Hit till Helgeandsholmen och Gustav Adolfs Torg var stockholmarna fram till 1877, då Vasabron byggdes, tvungna att bege sig för att via denna enda landförbindelse kunna förflytta sig mellan norr och söder i staden. Norrbro och Gustav Adolfs Torg har därför för stadens kommunikationer spelat en alldeles speciell roll i Stockholms historia. Platserna har också flitigt utnyttjats för rituella evenemang i samband med högtid och statsbesök.

Norrbro var därtill stadens främsta promenadplats under en stor del av 1800-talet. Här fanns under åren 1839–1903 också den för det kulturella, sociala och kommersiella livet viktiga Basaren med butiker och serveringar. På Helgeandsholmens udde mot Saltsjön utgjorde Strömparterren i sin tur från 1832 till några år in på 1900-talet en populär park med serveringar och musikpaviljonger som avlöste varandra genom åren.

Det är mot den bakgrunden knappast en tillfällighet att denna hjärtpunkt blev skådeplatsen för både provbelysningar med gasljus och senare elektrisk gatubelysning. Gaslyktor lyste här första gången i december 1853. Den första elektriska gatubelysningen arrangerades i september 1881, som en provbelysning med sexton Brush bågglampor vid Gustav Adolfs Torg, Norrbro och Mynttorget. Samtidigt tändes tolv glödlampor på Strömparterren.

Sedan 1904 har det elektriska ljuset definitivt satt sin prägel på området kring Norrbro och Gustav Adolfs Torg. Men utredningen klarlägger också hur belysningen använts för att framhäva monumentalitet och gynna trafik vid Gustav Adolfs Torg men lågmäldhet över Norrbro.

Norrbrors elektriska historia visar sig dessutom stå i samklang med Tessin den yngres avsikter med Norrbro, samtidigt som brons lyktstolpar är ett av funktionalismens tidiga uttryck i Sverige. Kanske är belysningen på Norrbro den bäst bevarade funktionalistiska gatubelysningen i Sverige.

Strömparterren å andra sidan ligger idag mer i skugga. Platsen tynar i brist på både besökare och verksamheter men de allra senaste årens tekniska utveckling kan samtidigt göra det möjligt att med ljusets hjälp skapa ett attraktivare Strömparterren. De tekniska alternativen som står till buds för att utnyttja elektriskt ljus till ett medvetet skapande av kvaliteter i stadsrummet har aldrig varit så många och så flexibla som idag.

Bild 1 från slutet av 1860-talet visar Norrbro, Gustav Adolfs Torg och Strömparterren som det såg ut innan det elektriska ljuset bidrog till att omskapa kvällsstaden. Bildens gaslyktor från 1850-talet är fåtaliga, men samtidigt utgör de en för 1850-talet exklusiv modernitet, må så vara att deras ljus gav mer ledljus än någon belysning i modern, elektrisk mening.

STRÖMPARTERREN

Strömparterren anlades som promenadplats 1832 med planteringar och efterhand en rad musikpaviljonger, caféer och andra etablissemang som avlöste varandra. Under flera decennier förblev platsen ett omsjunget och livligt frekventerat tillhåll för många stockholmare, allt från vivörer till flanörer av olika slag.

Musik, dryck, samtal och möten hörde Strömparterren till men denna »Bacchi halvö«, som den kallades en gång på 1870-talet, återgick i början av 1900-talet till ett lugn som blivit bestående. När musikpaviljongen rivits 1909 dröjde det inte länge innan Strömparterren levde mer i minnet än utgjorde någon självklar anhalt för promenerande stockholmare.

Belysningen på Strömparterren tycks ha utformats med hänsyn till det nöjesliv som ägde rum på platsen. Men det går inte att med någon större precision och utifrån bevarade källor följa hur belysningen använts på Strömparterren. Det står ändå klart att när gasbelysning infördes på Norrbro 1854 så drogs gasledningarna också ner till Strömparterren.

Den kanal som delade Strömparterren på mitten täcktes över 1870 och fylldes igen 1895. På

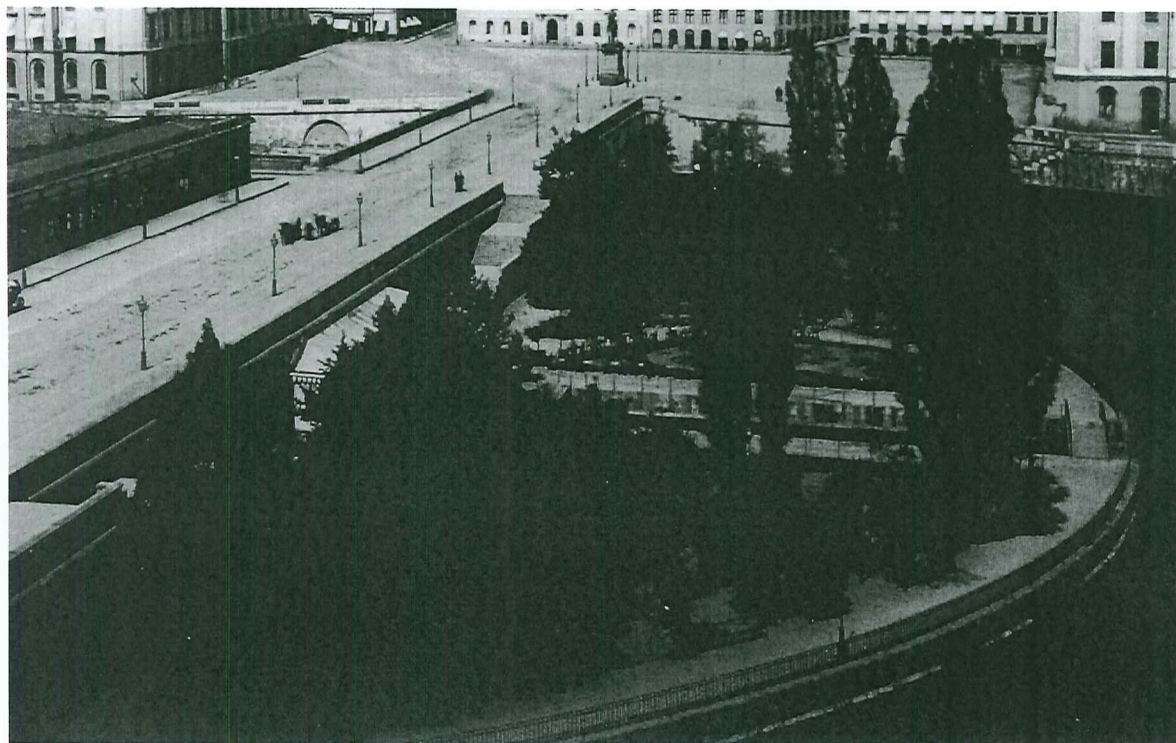

Bild 44. Strömparterren. Foto från 1860-talet, detalj.

dess plats syns i flera fotografier från 1890-talets slut eller 1900-talets första år ett antal olika armaturer och stolpar. Utmed kajkantens halvrun- del bär omkring 3 meter höga stolpar upp vardera tre parallellt placerade lyktor. Fyra stolpar och armaturer av samma slag flankerar den långsmala utomhusserveringen mellan kajkantens musikpaviljong och schweizeriet invid muren mot Norrbro. Centralt placerad mellan dessa reser sig en högre lyktstolpe, cirka 4 meter, med (troligen) tio hängande, druvformade glasglober. All denna belysning är rimligen gasljus.

Andra slags stolpar, fyra till antalet, försedda med gaslyktor med gruppbrännare, står i ute- serveringens fyra hörn.

Belysningsanläggningen kompletteras med ett längs kajkanten och bakom musikpaviljongens fond placerat dekorativt galler. På detta galler, eller staket, fanns det åtminstone tidvis glödlampor som placerades ut likt girlander. I vilken mån glödlampor före 1910-talet använts för annan belysning är osäkert.

Helhetsintrycket av belysningen på Strömparterren bör ha varit anslående för besökarna i slutet av 1800-talet. I sina memoarer har stockholmaren Cyrus Wallén, uppvuxen under enkla arbetarförhållanden, berättat hur han i sällskap med sin mor och syskon en kväll beger sig dit. Författaren, född 1885, berättar:

»Det hade mörknat när vi nådde dit. Horn-

musiken spelade för fullt och tusentals små kulörta glaslyktor bjöd ett fantastiskt skådespel – gula, gröna, blå och röda lampor. Vi stod som förlamade och bara såg. Det var ett sagolikt feeri. Folk ... stod och hängde över barriären längs hela bron. Luften var ljum, månen glittrade i Strömmens vatten, ... och en doft av punsch och cigar-rök steg upp från de festande sällskapen kring borden där nere«.

Bild 45–47. Strömparterren. Foton från Strömparterren omkring år 1900. Vinterbilden fotograferad mot Norrbro, för de två andra bilderna har fotografen ställt sig uppe på Norrbro.

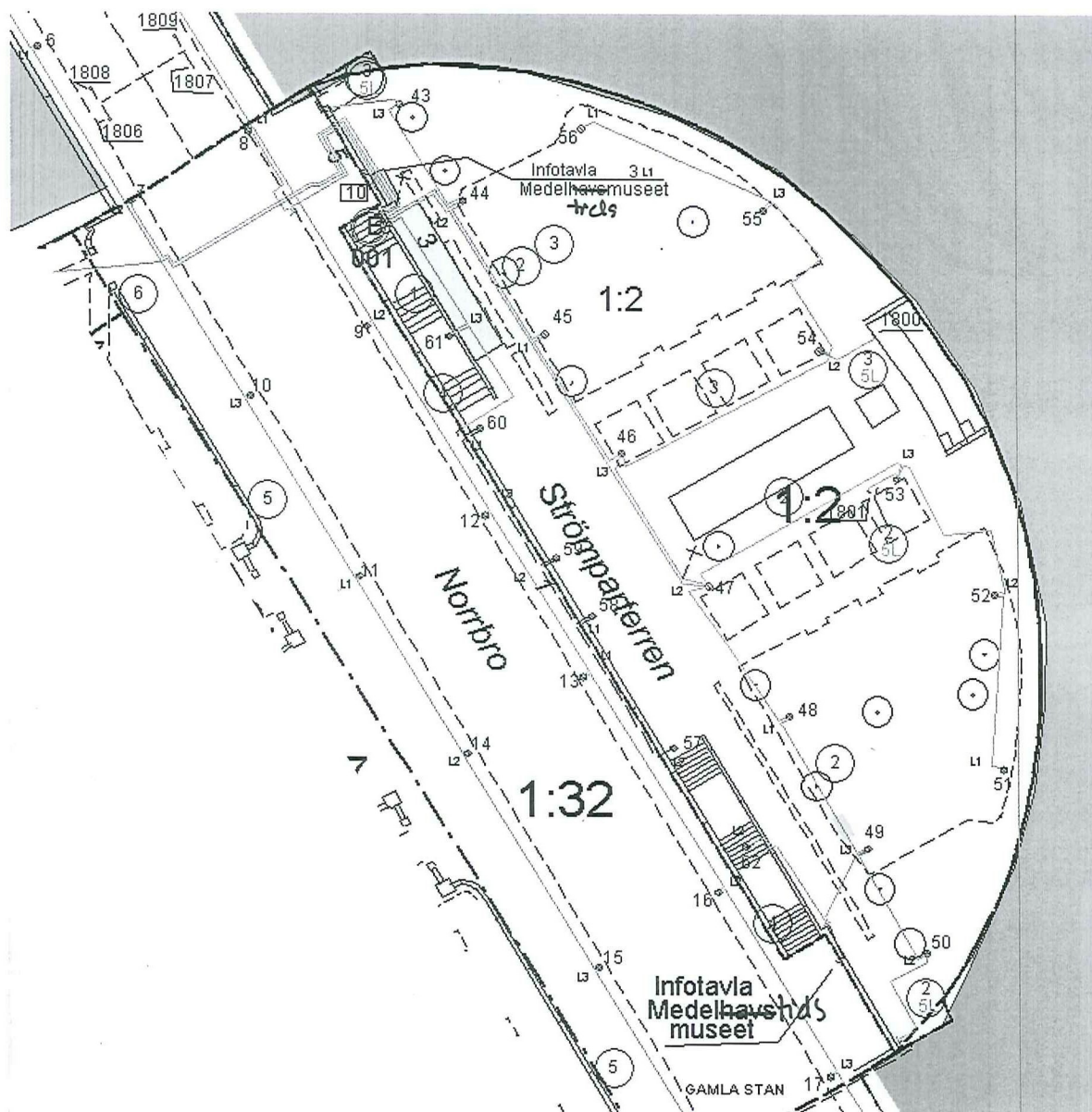

Bild 48. Belysningsschema över Strömparterren som visar placeringen av belysningen, på lyktstolpe eller konsolarm, nr. 43–62.

Någon gång under 1920- eller 1930-talet, kanske samtidigt som glödlampor blev gatubelysning uppe på Norrbro, elektrifierades gatubelysningen nere på Strömparterren. Då var epoken med ett rikt folkliv redan över, men parken fanns kvar och där fanns redan 1926 Carl Milles skulptur Solsångaren på plats.

Solsångaren är idag effektbelyst med högtrycksnatrium från två Philips strålkastare Decoflood med ljuskällan White SON 50W, placerade på 3 meter höga stolpar.¹⁷

Längs kajkanten står idag Stockholmslyktor utplacerade, även de med högtrycksnatrium.

Strömparterren, illuminationer

Till skillnad från Norrbro och Gustav Adolfs Torg var Strömparterren en plats där illuminationens effekter utgjorde en naturlig belysning, visserligen föränderlig men alltid med stämningsskapandet som syfte. Idag lyser dessa ljuseffekter med sin frånvaro på Strömparterren.

Ifall Strömparterren upprustas och återfår sin forna glamour kan man konstatera att de ungefär tio senaste årens belysningstekniska utveckling skapat helt nya möjligheter att arrangera belysningen, antingen som lågmälda eller intensiva men framför allt mycket flexibla illuminationer, därtill unikt installerade just för Strömparterren.